

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09
ББК 83.3 4

Олександр Астаф'єв, проф. (Київ)

Візія Київської Русі у хроніці Галла Ананіма

У статті розкрито документальний, історичний і літературний зміст найвидатнішої польської історико-літературної пам'ятки XII ст. хроніки Галла Аноніма, ідентифіковано особу літописця, висвітлено візію Київської Русі у творі, зіставлено факти хроніки з іншими історичними джерелами.

Ключові слова: літописання, особа літописця, польська державність, руська народність, ідеалізація батьківщини, достовірність і вимисел, візія Київської Русі.

Oleksandr Astafiev. Vision of Kyiv Rus in the chronicle of Gallus Anonymous

The article deals with the documentary, historical and literary meaning of the most prominent Polish historian and literary monument of XII century – chronicle of Gallus Anonymous. It identifies the chronicle person, highlights the vision of Kyiv Rus in the book, confronts the chronicles facts with other historical sources.

Key words: chronicle, chronicle person, Polish statehood, Ruthenian nation, the idealization of the homeland, authenticity and fiction, a vision of Kyiv Rus.

Хроніка («Chronicon»), приписувана Марціну Галлу, чи Галлу Аноніму як його назвав Марцін Кромер, є однією із найвидатніших історико-художніх пам'яток: сам автор був у багатьох випадках свідком подій, про які розповідає.

Слід сказати кілька слів про особу літописця і його національність. У своїй хроніці Галл Анонім повідомляє, що він є «obcym pielgrzymem» і пише свій твір для того, щоб «za darmo nie jeść chleba polskiego» [10, 115]. Ці відомості спонукали до життя численні дослідження, присвячені встановленню справжнього імені і національності автора хроніки. Думки вчених розділилися: одні

вважають Галла угорцем, інші – італійцем, треті – французом, четверті – поляком. Але всі сходяться в одному: Галл Анонім – істинно польський патріот [13, 107]. Такої ж думки і Ян-Вікентій Бандтке: він у передмові до хроніки прагне довести, що хроніст – поляк і для більшої переконливості наводить чотири місця з хроніки, де автор сам висловлюється на користь цієї думки, проте наведені цитати хисткі, неясні й в усякому випадку не можуть служити достатньою підставою для визначення національної ідентичності Марціна Галла [11, 19 – 20].

Серед багатьох гіпотез найпереконливішою є та, яка пов'язує Галла Аноніма з Францією (Галлією), а ще ширше – з колом романської культури. Мабуть, освіту творець «Хроніки» здобув у середньовічній Франції (Тур, Орлеан, Ле-Ман), саме в той час, коли видатний французький письменник Гільберт де Лавардін опанував ази художньої майстерності, ймовірно, Галл був його учнем, або ж разом із ним навчався в одних і тих же майстрів слова [13, 107]. Припускають, що Галл спершу пов'язав свою долю з монастирем бенедиктів Сент-Гіллез дю Гард у Провансії, де сповідували культ Егідія, звідти потрапив до заснованого в 1091 році абатства бенедиктів у Саможварі, в Угорщині, яке було філією монастиря Сент-Гіллез дю Гард. Якраз це абатство в 1113 році відвідав Болеслав Кривоустий, він закріпив талановитого юнака і забрав з собою до Польщі. На думку Владислава Сирокомлі, Галл був капелланом (духівником) Кривоустого, здійснив мандрівку до Єрусалиму і там висвячений у каноніки [4:1, 91].

Август Беловський у своїх «*Monumenta Poloniae historica*» подає деякі відомості про особу літописця, почерпнуті як із самої хроніки, так і з інших джерел. Із них ми дізнаємося, що хроніст при дворі Болеслава III був важливою персоною і користувався особливою прихильністю короля, відігравав важливу роль у політиці, король зважав на його поради, у різних життєвих випадках часто звертався до нього за допомогою. Подіям, що трапилися за царювання Болеслава III, власне і присвячена хроніка Марціна Галла.

«Хроніка» Галла Аноніма не ставила собі за мету висвітлити походження польського народу і держави; цим хроніка відрізняється від «Повісті минулих літ» і від «Чеської хроніки» Козьми Празького. Польський хроніст головним завданням вважав

прославлення діянь сучасного йому князя Болеслава Кривоустого, тому вступна частина «Хроніки» присвячена не найдавнішій історії польського народу, а походженню предків Болеслава – перших володарів із династії П'ястів. Із давніх легенд «Хроніка» фіксувала лише ті, які були пов'язані саме з династією. Все ж, як ми помітимо далі, «Хроніка» дає цінний матеріал про етнічну самосвідомість панівних верств польського суспільства.

Галл пише, що на честь військових перемог Болеслава Кривоустого у Польщі звучали пісні, дві з яких хроніст записав, щоправда у латинському перекладі. Достовірність їх польського походження безсумнівна. Одна з них, яка, ймовірно, є не чим іншим, як зібранням прислів'їв з приводу поморських війн. Цей текст Галл переклав на леоніни, у ньому, віддаючи перевагу новим часам перед старими, він славить мужність поляків: «Раніше воїни отримували як здобич рибу в'ялену і гнилу, а тепер сини наші приносять тріпотливу і свіжу. Батьки наші брали міста, а діти не лякаються бур і валів розгніваного моря; батькі наші полювали на оленів і кабанів, а діти вбивають морських чудових і здобувають скарби океанів» [10, 91].

Хроніка Галла Аноніма різноманітна за тематикою і багата за змістом. Вона не тільки змальовує справжні історичні, політичні, соціальні та морально-побутові явища життя X – XII ст., але і містить безліч легенд і переказів, зачерпнутих із польського фольклору.

До хроніки увійшло багато художніх творів, наприклад, кн. I розпочинається піснею про незвичайні народини Болеслава Кривоустого: «Bolesław, książę wsławiony / Z daru Boga narodzony / Modły świętego Idziego – Prusyzną narodzin jego» [10, 6]. Тут подано міфологему народження Болеслава нібито від Владислава Германа і Юдіти, доньки чеського короля Вратислава, які виблагали сина у св.Егідія. Сюди увійшли пісні, ідилії, елегії (одну з них приписують навіть уже згаданому Гільберту де Лавардіну: «Pergama flere volo» – «Прагну оплакати Пергамон»), кантилени, трени, серед останніх особливо бентежною є пісня на смерть Болеслава Хороброго, що помер у 1025 році, яку ми вже цитували: «Bolesławie, Bolesławie, ty przeszawny książę panie...».

Латинський надгробний напис Болеславу, який зберігся у познанському кафедральному соборі, незалежно, чи створений він

тоді ж, як це доводить Міхал Вішневський, чи в XV ст., як вважає Юзеф Лукашевич, достойний уваги як напис, присвячений великому монарху: «Тут спочиває у гробі князь, доблесна Голубка, ти названий Хоробрим, хвала тобі на віки віків, омитий у священному джерелі, раб Господній, відсікаючи волосся семилітнього часу в Римі. Ти володів, як воїн Христовий, царством слов'ян, готів або поляків. Знаменитий імператор хотів забрати в тебе достойність князя, ти дав йому багаті дари, які сам захотів, тому що ти володів багатствами. Доблесний князю, хвала тобі, непереможний Болеславе, – народжений від невірного батька, але від правірної матері. Ти переміг країни війною і зброєю. Для доброї слави Оттон дав тобі корону. Будь спасений, щоб за нас благати. Амінь» [4:1, 65].

Все це робить хроніку Галла Аноніма одночасно документальною і літературною пам'яткою.

За своєю побудовою хроніка більше нагадує художній твір, ніж історичну працю. Факти в ній не завжди подані послідовно, дати відсутні, матеріал викладено описово, жваво, цікаво й незвичайно просто, без зайвої стилістичної піднесеності, властивої агіографічним творам. Часто автор вставляє у свою розповідь різного роду повчання, листи, віршовані «епілоги», пісні, діалоги і дає розгорнуті мальовничі картини боїв, що робить хроніку цінною літературною пам'яткою і сприяє створенню широкої картини етнічної консолідації племінних спільнот на території Польщі.

Складається хроніка з трьох невеликих книг. Перша містить прадавню історію династії до чудовного народження головного героя Болеслава Кривоустого його матір'ю, жоною князя Владислава Германа, подає життєпис Болеслава; друга описує конфлікт Болеслава III і його брата Збігнева в 1109 році; Русь і Угорщина підтримують Болеслава, а Чехія і Германська імперія, до яких автор хроніки ставиться недружелюбно, на стороні Збігнева; третя книга досить докладно викладає факти всього лише за чотири роки – з 1109 по 1113 (напад німецького імператора Генріха V на Польщу, боротьба Болеслава з чехами і помор'янцями).

До першої книги подано ще вступ, в якому Галл знайомить читача з Польщею та її географічним розташуванням. Польщу він змалював світлими, веселковими барвами і з великою любов'ю.

Подальша розповідь першої книги, в якій фантастика та вигадка постійно переплітаються з достовірними фактами, присвячена історії перших польських князів з династії П'ястів – історії їх воєн, перемог і тріумфів. Особливу увагу приділено Болеславу Хороброму – першому могутньому польському королю і творцеві сильної давньопольської держави. Звертає увагу система епітетів, які характеризують героя. Перед нами «bohaterski», «nieustraszony», «wielkoduszny», «miłosierdny», «szlachetny», «szczodry», «mądry», «sprawiedliwy» правитель – опікун «biednych», «szarych» і «nieszczęśnych».

Ідеальний образ «męskiego króla», намічений у легенді про П'ястів, Галл Анонім розкриває, змальовуючи Болеслава Хороброго. Автор хроніки не шкодує барв, показуючи гармонійні взаємини Болеслава і простого народу: «Якщо бідний селянин або яка-небудь жінка жалілися на якого-небудь князя або комита, то він, хоча і був зайнятий важливими справами і оточений безліччю магнатів і рицарів, не рухався з місця, поки не вислухав по порядку справу (жалобника) і поки не послав свого чиновника за тим, на кого жалувалися» [10, 25]. Більше того, селян він не обтяжував повинностями, як пан, а, як люблячий батько, дозволяв їм жити спокійно. І народ віддячував йому взаємністю: «Під час його мандрів по країні жоден мандрівник і жоден трудівник не приховував від короля ні волів, ні овець, і бідний, і багатий радісно зустрічали його появу, і вся країна поспішала його побачити» [10, 30]. Тільки про такого «męskiego króla» міг мріяти простий польський люд у цей час і Галл утілює ці мрії в образі Болеслава Хороброго.

У похвалі Болеславу Хороброму явно чується засудження сучасності, і перш за все самоуправства жорстоких феодалів, їх розбійницьких грабежів під час військових походів і утисків селян, які лише при одній появі князів і доблесного лицарства ховалися «wszyscy wieśniacy z dobytkiem schronili się w warownych miejscach». Тому, каже Галл, якщо при Болеславі Хороброму в Польщі панували мир, радість, достаток, народ жив вільно, співав свої задушевні пісні, на вулицях лунали звуки кіфар і чулися радісні голоси, то після смерті Болеслава розгорівся вогонь смут і князівських чвар, а простий люд, доведений до відчаю беззаконням

і жорстокістю світських і духовних феодалів, повстав проти своїх панів.

У хроніці Галла Аноніма ми власне знаходимо не так багато відомостей про Київську Русь; лише у першій книзі їй присвячено три глави: VII – «Jak Bolesław z wielką mocą wkroczył na Ruś» («Яким чином Болеслав безстрашно увійшов у руські землі»); X – «O bitwie Bolesława z Rusinami» («Про битву Болеслава з русами»); і XXIII – «O spotkaniu Bolesława z księciem ruskim» («Про зустріч Болеслава з руським князем»).

Що стосується ставлення Галла Аноніма до Русі, то деякі дослідники перебільшують конфесійні мотиви хроніста [15, 101]. На відміну від діяльного в середині XII століття краківського єпископа Матвія [7, 115], Галл Анонім зовсім не вважає Русь «іншим світом» [16:12, 51]. Її населення він не зараховує до варварів, як це зробив пізніше Вінцентій Кадлубек. Оцінки східних сусідів як людей «prostych», не здатних чинити спротив войовничим супротивникам, відображали насамперед прагнення до політики експансії на Русь. Очевидно, Галл виражав погляд тієї групи, яка негативно ставилася до політичного зближення Польщі і Русі в період правління Болеслава Кривоустого. Однак погляди, ворожі щодо Русі, не були панівними: свідчення цього – численні династичні шлюби і неодноразові союзи князів Польщів і Русі.

Незважаючи на подібну вбогість матеріалу, є інша вельми значна перешкода, якій применшує в очах історика значення цієї хроніки. Автор іноді до того захоплюється своєю відданістю польським королям і бажанням якомога краще і патетичніше оспівати їх неймовірні перемоги над ворогами, що часто одну й ту ж подію (або подібну до неї) повторює кілька разів, приписуючи її двом королям, які посідали трон у різний час; подібний «дубляж» трапився із взяттям і пограбуванням Києва Болеславом Хоробрим. Літописцеві, мабуть, сподобався цей факт, тут акція завершується нищівним погромом русів і повним торжеством поляків, та кількома сторінками нижче знову читаємо про руйнування Києва, про розсічення мечем Золотих воріт і т.п., т торжество польської зброї, але дійовою особою тут уже є не Болеслав I Хоробрий, а Болеслав II.

Упередження помітне там, де автор говорить про сутички Польщі зі своєю близькою сусідкою Київською Руссю: тут Галл

Анонім нічого не бачить і не хоче бачити, окрім блискучих походів польських королів на малодушних і боязливих руських князів, блискучі перемоги над ними й урочисте повернення додому під фанфари зі здобиччю у руках. Це – улюблені мотиви Галла Аноніма, його бажання возвеличити відвагу і хоробрість польських ватажків паралельно з боягузством руських князів і вояків. Можливо, перекрученню фактів сприяли і переписувачі хронік, серед них були такі, що теж зневажали усе чужоземне і руське зокрема; і відбилася на хроніці, зрозуміло, печать тодішніх ворожих взаємин між двома сусідніми державами.

Розглянемо VII главу першої книги, присвячену славному походу Болеслава I на Київську Русь 1018 року. Справді, цей похід увінчався повними успіхом, Болеслав досяг своєї мети, тобто на голову розбив дружину князя Ярослава на Бузі; руський князь утік з поля брані, а польський король зайняв Київ своїми військами, наклавши на киян данину. Після деякого часу Болеслав не порозумівся зі Святополком і з військом відступив від Києва. Святополку, своєму зятю, якого раніше біля Любеча розгромив Ярослав і змусив утекти до Польщі, тепер Болеслав допоміг сісти на великокняжий стіл. Саме битву на Бузі і причини її виникнення й описує Галл Анонім у сьомій главі. У хроніці, під пером літописця, ця подія є надто прикрашеною. Помітно, що деякі факти не що інше, як плід фантазії автора, який всіляко прагне якомога більше прославити переможця і принизити переможеного.

Звернемо увагу на те, що Літопис руський (за «Іпатським списком») і Марцін Галл по-різному пояснюють причини походу Болеслава I на Київську Русь. Марцін Галл пише: «Насамперед треба включити до розповіді, як славно і чудово помстився він за свою образу руському королю, який відмовився видати за нього свою сестру. Король Болеслав, обурившись, хоробро вторгся в королівство руських, і їх, що спершу намагалися чинити опір зброєю, але не насмілювалися зав'язати бій, розігнав перед собою, подібно до того, як вітер розганяє пил. І він не затримувався у дорозі: не брав міст, не збирав грошей, як це робили його вороги, а поспішив на Київ, столицю королівства, щоб захопити одночасно і королівський замок і самого короля; а король руських із простодушністю, властивою його народу, у той час, коли йому

повідомили про несподіване вторгнення Болеслава, на човні ловив вудкою рибу.

Він із трудом зміг цьому повірити, але оскільки інші підтверджували це повідомлення, то його охопив жах. Потім тільки, піднісши до губів великий і вказівний палець і поплювавши, за звичаєм рибалок на вудку, промовив, як кажуть, на безчестя свого народу такі слова: «Якщо Болеслав займається не таким мистецтвом (тобто ловлею риби. – Авт.), а звик носити рицарську зброю, тому-то і Бог призначив передати в його руки і це місто, і королівство руських, і все багатство». Сказавши так і не зволікаючи більше, він вдався до втечі. А Болеслав, не зустрівши жодного спротиву, увійшов до міста, великого і багатого, і оголеним мечем вдарив у Золоті ворота. Супутникам же своїм, які здивувалися, чому він це зробив, він із іронією сказав: «Як у цей час меч мій вражає Золоті ворота міста, так наступної ночі буде обезчещена сестра найбоягузливішого із королів, який відмовився видати її за мене заміж; але вона з'єднається з Болеславом не законним шлюбом, а тільки один раз, як наложниця, і цим буде відомщена образа, нанесена нашому народу, а для руських це буде ганьбою і безчестям. Так він сказав і підтвердив слова справою» [10, 121 – 122].

Отже, похід Болеслава на Київ зумовлений тією образою, яку наніс Ярослав польському королю, відмовившись видати за нього свою сестру Предславу. Це розсердило Болеслава, зачепило його самолюбство і він вирішив помститися, негайно збирає військо і йде на Київську Русь. Київська Русь здається йому без бою. Після цього літописець пише про далекоглядність Болеслава і його чудовий політичний геній, що виявився між іншим у тому, що він після цієї перемоги має намір йти прямо на Київ – столицю Київської Русі, щоб досягти більш блискучих результатів і там, вже у столиці, нав'язати умови миру, взявши при цьому і пристойну воєнну контрибуцію. Дійсно, як і слід було б очікувати, його намір сповнюється і Київ стає легкою здобиччю поляків. Дивно, яку наївну роль при цьому, на думку Марціна Галла, грає руський князь Ярослав; виходить, що він начебто і не знає про те, що відбувається, його виставлено людиною безтурботливою і непередбачуваною, позбавленою патріотичних переконань.

Коли Болеслав був уже недалеко від Києва, руський князь ловив рибу, заняття як бачимо, доволі наївне. Ярославу доносять, що ворог уже близько від Києва, і, що, отже, і йому особисто загрожує небезпека; князь спершу не вірить і довго сумнівається в правдоподібності цієї звістки; але, отримуючи шохвилини подібні донесення, він розмірковує: якщо Болеслав звик не займатися рибальством, а «носити рицарську зброю, тому-то і Бог призначив передати в його руки і це місто, і королівство руських, і все багатство». Отже, Болеслав, зайнятий справами військовими, достойними польського короля і тому боги на його боці. Після цього він рятується втечею, а переможець без всякого опору займає Київ і таким досягає своєї заповітної мети – помсти руському князю.

Вже Карамзін у примітках до своєї «Истории государства Российского» висловився не на користь подібного висвітлення подій. Він вважає, що потрібні відомості про зіткнення Ярослава із Святополком та Болеславом Марцін Галл бере переважно у Тітмара Мерезебурзького. Перебільшені розповіді Марціна Галла, як пізніше Длугоша і Кадлубка про взяття Києва, про чудесні мечі, нібито дані Болеславу ангелом, про Золоті ворота і їх розсічення він називає просто «неабиякими байками» [3:2, 240 – 242]. Інший історик Дмитро Іловайський теж цілковито поділяє думку Карамзіна: особливою багатослівністю і легендарністю відзначається в цьому випадку Длугош, хоча він і користувався руськими літописами, так, оповідь Длугоша про якісь прикордонні залізні стовпи, які нібито були поставлені Болеславом при впадінні Сули у Дніпро, про мідні труби і т.п. дійсно занадто сумнівні [2, 89 – 90].

Київ лежав недалеко від кордону зі степовими кочівниками, отже, унаслідок цього близького сусідства не міг залишатися без усяких укріплень, і хоча пожежа 1017 року змогла значно його спустошити, та все ж Ярослав, як заповзятий організатор своєї землі, міг же негайно подбати про поліпшення сумного становища своєї столиці; зрозуміло, природніше припустити, що головна його увага була звернена на захист ще вцілілих від пожежі частин міста, а для цього потрібно було насамперед турбуватися про міські стіни, що, може бути, Ярослав уже частково і виконав і тільки вторгнення Болеслава завадило йому продовжити розпочату справу розбудови

міста. Ту обставину, що Марцін Галл називає ці ворота Золотими можна пояснити так: він приписує тут пізнішу подію ранішій. Ярослав міг дійсно побудувати стіну, як повідомляє наш літопис, в 1037 р., а Марцін Галл, що жив набагато пізніше, тобто в XII ст., міг змішати ці події і побудову воріт віднести до часу вторгнення Болеслава на Київську Русь, тобто до 1018 року. Легкість, з якою Болеслав зайняв Київ, можна пояснити почасти непередготовленістю до цього Ярослава, бо останній в цей час діяльно старався про оновлення постраждалої від пожежі столиці і, дійсно, міг на деякий час відмовитися від військових занять і не тримати своєї дружини в постійній готовності до відбиття ворога. Та якщо вірити повідомленням Дітмара, то честь взяття Кисва належить не полякам, а печенігам, яким Болеслав доручив цю справу, може бути, в тій надії, що вони, будучи більш знайомі з місцевістю, вдаліше виконають цей захід.

Відтак ми бачимо Болеслава в Києві; у знак помсти до сестри Ярослава, бо вона відхилила його пропозицію і тим самим образила честь не лише короля, а й всього польського народу, він мстить не тільки князю, його сімейству, але й цілій Київській Русі, зробивши щербину у воротах фортеці. Польський король з тріумфом вступає і руську столицю, розташовується тут зі своїм військом, при чому частина останнього була розміщена у містах поза Києвом. Десять місяців, за повідомленням Марціна Галла, тріумфували поляки, відзначаючи свою перемогу над руськими; торжество це виражалося в безпощадному збиранні данини з підкорених і пересиланні всіх награбованих скарбів до Польщі. Літописець змальовує, що польський король особливо ревно займався грабежем і розоренням київських міст; ці якості автор хроніки ставить у заслугу Болеславу. На одинадцятий місяць Болеслав раптово збирає своє військо і покидає Київ, посадивши на великокняжий стіл свого зятя Святополка. Хроніка стверджує, що причиною цього була та обставина, що могутність польського короля досягла меж і образа була цілком відплачена.

Болеслав з торжеством повертається на батьківщину, але не без пригод, які засвідчують ще більшу славу і доблесть останнього. За повідомленням Галла, князь Ярослав, довідавшись, що поляки покидають Київ, повернувся з утечі і наважився напасти на військо Болеслава; при цьому, як свідчить автор, руський князь бере до

уваги, що багато вояків Болеслава, відсвяткувавши з таким торжеством перемогу, тепер поспішили додому, на батьківщину, до своїх родин. Ярослав, який перед тим був змальований людиною, позбавленою будь-якої енергійності і практичності, тепер сміливо йде на ворога. Польський король, побачивши численні руські полчища, як і личить хороброму воїну, не занепав духом. Він вдається до сили свого красномовства: виголошує натхненну промову, в якій прославляє хоробрість і засуджує малодушність і боягузтво. Слова його справляють на вояків велике враження; і битва, незважаючи на численну перевагу руських сил, закінчується повним торжеством поляків.

У короткому, але досить докладному викладі цієї події 1018 року за Іпатським списком літопису, факти не збігаються з розповіддю Марціна Галла. Літопис констатує, що Болеслав допомагає біглому своєму зятю Святополку знову зайняти київський стіл, з якого його скинув брат Ярослав. З цією метою польський король разом із Святополком іде на Київську Русь; Ярослав, зібравши військо, зустрічає супротивника на річці Буг; спочатку обидві сторони, як видно, не наважуються вступити в бій. «А був у Ярослава кормилець і воевода Блуд. І став Блуд глузувати з Болеслава, говорячи: «Ось як ми пропорем тобі тріскою черево твоє товстее!» Був бо великий і важкий Болеслав, так що навіть на коні не міг сидіти, але був тямущий. І сказав Болеслав до дружини своєї: «Якщо вам од сього глузування не прикро, – я один погібну!» І, сівши на коня, вбрів він у ріку, а вслід за ним – вої його. Ярослав же не встиг приготуватися до бою, і переміг Болеслав Ярослава. Ярослав тоді втік із чотирма чоловіками до Новгороду, а Болеслав увійшов у Київ із Святополком» [6, 83].

Але Святополк, якого врятував польський король, вчинив змову проти поляків. Болеслав, дізнавшись про небезпеку, поспішно виступає з Києва зі своїм військом, при цьому він відводить багато полонених, в числі яких були бояри Ярослава і його сестри. За даними Яна Длугоша, Болеслав, захопивши Київ, зробив своєю наложницею сестру Ярослава, Передславу, пізніше видану, у Польщі за Болеслава III Рудого, де той тоді був у вигнанні і де його осліпили. Утікаючи з Києва, Болеслав забрав із собою і ще одну сестру руського князя, Премиславу, помилково

названу у Яна Длугоша Мстиславою, згодом її видали за Ласло Сара Лисого [14, 555].

Титмар Мерзебурзький пише, що Болеслав захопив тоді навіть дев'ятьох сестер Ярослава, його мачуху, тобто сьому його жону Адель і невідому на ім'я першу Ярославову жону [14, 320]. За Літописом руським, до польського полону потрапив тоді також друг Передслави Мойсей, угрин, чернець Києво-Печерського монастиря [6, 83].

Крім того, з цього часу Червенські міста, які належали до Київської Русі, відходять до Польщі. Ось як викладає цю подію Літопис руський; ми не бачимо тут жодних натяжок у викладі; навіть можна сказати, що літописець у цьому випадку відрізняється повною безпристрасністю, що, між іншим, виражається в тому, що він прямо, не приховуючи, говорить про втечу Ярослава всього лише з чотирма воїнами після захоплення Болеславом Червенських міст. Впадають в око різкі відмінності між текстом Марціна Галла і літописом: сама причина походу Болеслава у руського літописця є більш раціональна: він іде на допомогу зятю, при чому ним керує родинне почуття, а, можливо, родинна симпатія до Святополка, який мав спільні з польським королем цілі, прагнув, як і він, об'єднати княжу владу в одних руках. Знаючи цей головний принцип політики Святополка, нам ясні будуть і ті наміри його, якими він керувався, вбиваючи своїх братів Бориса і Гліба. Цей привід до походу Болеслава більш ймовірний і більш правдоподібний, ніж ті причини, які виставляє Марцін Галл, приписуючи виступу Болеслава образу його самолюбства через те, що руська княжна відмовилася вийти за нього заміж.

За Марціном Галлом, виходить, що Болеслав здобув дві перемоги над руськими: першу – як тільки вступив на кордони Русі, при чому в руському війську не було самого князя Ярослава; він у той час був у Києві і ніби зовсім не цікавився цим; друга перемога була здобута над руськими після взяття Києва, коли польський король повертався на батьківщину; ця друга битва, як оповідає Марцін Галл, сталася за найбільш не вигідних для Болеслава умов; тоді у нього було дуже мало війська. Польському літописцю, звісно, подобалися звитяжні дії Болеслава над руськими і він зважився зробити з однієї перемоги – дві, обклавши як першу, так і другу різною обстановкою, в усякому разі такою, що наближає торжество

поляків. Літопис руський розповідає, що Ярослав не сидить безпечно в Києві і не очікує, поки ворог підступить до самої столиці; навпаки, князь збирає військо і йде до Бугу на зустріч ворогові. Найголовнішу ж поразку його можна почасти пояснити різноплеменністю руської дружини, тому що, як говорить літопис, «Ярослав же зібрав множество русі, варягів, словен» [6, 82]. Окрім того, невдачу Ярослава можна пояснити іншою, досить імовірною обставиною: Ярослав був ревно зайнятий оновленням Києва, оскільки столиця Русі за рік до вторгнення Болеслава постраждала від жахливої пожежі, що винищила майже половину міста; ймовірно, що ця звістка про похід поляків його застала зненацька, і він не мав достатньо часу, щоб приготуватися до відбиття ворога. Про другу перемогу Болеслава нема відомостей ні в Літописі руському, ні в інших джерелах. Нарешті вихід Болеслава з Києва Літопис руський пояснює змовою поляків: «Болеслав тим часом перебував у Києві, сидячи тут, а нерозумний Святополк наказав: «Скільки ото ляхів по городах – бийте їх!» [6, 82]. Причиною цього були таємні дії Святополка проти тестя. Святополку неприємним було тривале перебування в Києві Болеслава, та при тому ще й із військом; він серйозно міг його підозрювати в бажанні захопити владу в свої руки. Все це вельми природно, та в Марціна Галла про це ні слова. Болеслав приєднав до свої володінь Черленські міста; на стороні цієї звістки доведеться визнати більшу частку ймовірності. Звичайно, легше було Болеславу відторгнути, користуючись слабкістю Ярослава, Червенські міста, ніж збирати данину з Русі, та при тому ще й довгий час, як зауважує Марцін Галл.

Звернемося до останньої розповіді Марціна Галла про Київську Русь; на жаль, вона знову ж таки в значній мірі має казковий характер. Розповідь присвячена опису побачення руського князя з польським королем. Справа відбувається так: той самий князь, якого Болеслав посадив у Києві (тобто Ізяслав) звертається з покірним проханням до польського короля: «Попросив його вийти до нього назустріч і дати йому поцілунок миру у знак поваги до його народу, польський король погодився, і руський князь дав йому те, чого він хотів, а саме: порахували число кроків коня Болеслава Щедрого від того місця, де він стояв, до місця зустрічі, і стільки ж руський князь виклав золотих марок. І

він, Болеслав, не сходячи з коня, з усмішкою посмикав його за бороду, подарував йому достатньо дорогий поцілунок» [10, 47].

Галл Анонім змальовує цю принизливу для руського князя сцену із задоволенням, додає, що польський король у знак високого достоїнства навіть не потрудився зійти з коня; він з погордою усмішкою потягнув спочатку руського князя за бороду, а потім вже поцілував його; цей поцілунок, за зауваженням хроніки, був дуже дорогим (*satis pretiosus*) для руського князя, який тепер вважав себе щасливим. Звісно, цю розповідь можна також зарахувати до легендарних, у ній простежуються сліди навмисної ідеалізації Болеслава Хороброго.

У двох останніх книгах змальовано дитячі, юнацькі та зрілі роки життя головного героя хроніки – «wojowniczego», «niestrudzonego», «bezprzykładnego» Болеслава II Кривоустого, «młodzienca za wiekiem», але «starzca za męstwem», що не боїться вступити у двобій одночасно з лицарем і диким кабаном або розлюченим левом, не прагне до розкоші, пустих забав, бенкетів і пиятик, знає тільки дві пристрасті – полювання і військові дії. Марцін Галл виокремлює ті риси короля, які роблять його достойним наступником Болеслава Хороброго і допомагають йому у цей «ołowiany wiek» смут діяти мудро, сміливо, рішуче відстоювати незалежність і єдність країни.

Бачивши, як у Польщі загострилися міжусобиці князів, як країна розпадається на окремі князівства, розуміючи, що розчленування держави призведе до посилення зовнішньої загрози, Галл закликає князів припинити братовбивчу боротьбу і згуртуватися навколо Кривоустого для зміцнення єдності польської землі. Ця думка історика-патріота червоною ниткою проходить через увесь твір. Вона реалізується в портретних замальовках дійових осіб, у зображенні батальних сцен, в картинах природи та самій манері розповіді, часто схвильованій і пристрасній, у якій виявляються симпатії і антипатії автора до своїх героїв.

Патріотичний характер хроніки визначив її популярність і в наступних століттях, коли польському народу довелося відбиватися від нападу татар, турків і німецького Тевтонського ордена. Велику пізнавальну цінність хроніки складають її численні реалії, що дають яскраве уявлення про економічне і громадське життя, про побут, звичаї поляків X-XII ст.

Таким чином, у своїй хроніці Марцін Галл не тільки оспівав діяння князів і королів, але й розкрив широку панораму життя польського суспільства X-XII ст., обґрунтував цілу систему уявлень про польський народ як про особливу етнічну спільність, відмінну від сусідніх народів і в деяких аспектах їм протиставлену. Саме це спонукає вважати працю Галла Аноніма давнім достеменним свідченням етнічної самосвідомості поляків, що історично склалася у той період [9:6, 9]. Очевидно, цей рівень самосвідомості відповідав певному етапу розвитку ранньофеодальної народності, яка до того часу включила до свого часу уже більшість колишніх племен басейнів Вісли й Одри.

Усвідомленню приналежності до польської народності все ширших кіл населення сприяли як укріплення державного апарату всередині країни, так і зовнішньополітична конфронтація Польської держави із сусідами. Пізніше, у період феодальної роздробленості, рецидиви племінної ідеології використовувалися носіями центробіжних тенденцій. Однак за період існування Давньопольської держави загальнопольська свідомість укоренилася настільки, що вона не тільки збереглася в умовах розпаду Польщі на удільні князівства, але і стало істотним компонентом ідеології об'єднувального руху.

Що ж стосується візії Київської Русі в «Хроніці» Галла Аноніма, то тут є свої плюси і мінуси. Відомості про Київську Русь у творі надзвичайно важливі, бо вони вперше введені у наковий обіг і дають уявлення про першу польську писемну пам'ятку. Твір містить ув собі велику кількість писемних джерел, раніше не відомих. Наталія Щавелева підкреслює: «Перед читателем Хроніки Галла Аноніма Русь предстала єдиним государством со столицей Киевом (caput regni») и единовластным правителем. Галл русских князей называет королями (reges), не делая разницы между главами Древнерусского государства и властителями стран Западной Европы (reges Bohemorum, Ungarorum...). Польский хронист и своих монархов менует королями, тогда как немецкие историографы XI в. (Титмар Мерзебургский, Бруно Кверфуртский) называют польских князей «вождь, герцог» («dux») или «господин» («dominus»), противопоставляя их русским королям («reges») и германскому императору («senior»)ю Так же и Польша называется у них лишь землей, а Русь – королевством («regnum»)...

Русского князя Ярослава (...) Галл Аноним называет («dux») и видит, вероятно, такую же разницу между королем и князем на Руси, какая существовала между императором и герцогом в Германии» [7, 17].

Ще Іван Лінниченко відзначав, що в «Хроніці» Галла Аноніма присутні сліди «явної тенденциозности, неточности и неопределенности изложения [5:1, 218]. Михайло Грушевський наголошував на тому, що автор об'єднав у своїй хроніці «легенди і анекдоти, що задержалися в народній пам'яті, а при тім помішала до купи сей похід з пізнішим аналогічним походом Болеслава Сміливого 1069 р., так що ці самі подробиці повторюються при обох походах – напр., легенда, що Болеслав ударив мечем у київські Золоті Ворота» [1:1, 558].

На тенденційність «Хроніки», спотворення фактичних подій вплинули суспільні погляди, політичні та ідеологічні стереотипи середовища, яке репрезентує Марцін Галл. Суб'єктивність оцінок і надто емоційне висвітлення фактів стає зрозумілим при вивченні творчих принципів давніх історіографів, системи уявлень тодішніх наукових шкіл, стилю і методу викладу подій.

Та все ж у хроніці Галл Аноніма, як і в інших літописних пам'ятках другої половини XII – початку XIV століття етнічна самосвідомість поляків експлікована із більшою інтенсивністю, ніж у попередній період. Тут одним із головних показників етнічної приналежності стає мовний критерій: поляки – «ludzi języka polskiego». Деякі історики до цього періоду зараховують появу польського народу із своєю самосвідомістю [12:2, 64]. Однак у світлі викладеного перші етапи формування польської народності слід зарахувати до ранішого періоду. Це приблизно IX – X ст. Народність, що формувалася в цей період, можна назвати давньопольською. Така термінологічна відмінність підкреслила б як зв'язок двох етапів консолідації народності, так і істотну відмінність другого етапу, коли етносоціальні структури стали спиратися на значно інтенсивні, ніж раніше, інтеграційні процеси в сфері економіки, соціально-політичного життя, культури.

Література:

1. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1992. – Т.1. – 648 с.
2. Иловайский Д. История России. – М.: Тип. Грачева И.К., 1876. – 330 с.

3. Карамзинъ Н. История государства Россійскаго. – Спб.: Тип. И.Греча, 1818. – Т.2. – 254 с.
4. Кондратович Л. История польской литературы отъ начала ея до настоящаго времени. – М.: Типография В.Грачева и Коми, 1860. – Т.1. – 540 с.
5. Линниченко И. Взаимныя отношенія Руси и Польши до половины XIV столѣтїя. – Кіевъ: Университетская типографія, 1884 (отдельный оттиск). – Ч.1. – С.215 – 821.161.2 – 222.
6. Літопис руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – 592 с.
7. Щавелева Н. Польские латыноязычные средневековые источники. – М.: Наука, 1999. – 210 с.
8. Щавелева Н. Послание епископа краковскаго Матвея Бернаруду Клервосскому // Древнейшие государства на территории СССР. – М.: Наука, 1976. – С.113-117.
9. Acta Poloniae Historica. – 1962. – V.6. – P.9-17.
10. Anonim tzw. Gall. Kronika polska. Przełożył Roman Grodecki / Oprac. Marian Plezia. Wyd. 5-e. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wyd. Imenia Ossolińskich, 1982. – 178 s.
11. Bandtkie J.W. Martini Galli Chronicon. – Varsavie, 1824. – P.XIX-XX.
12. Grodecki R. Powstanie polskiej świadomości narodowej na przełomie XIII i XIV w. // Przegląd Współczesny. – 1925. – Т.2. – S.62-74.
13. Michałowska T. Gall Anonim: «Gesta królów i książąt polskich» // Michałowska T. Średniowiecze. – Warszawa: PWN, 2008. – S.107 – 129.
14. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon / Ed. M.Jedlicki. – Poznań: Instytut Zachodni, 1953. – 564 s.
15. Тyc T. Z dziejów kultury w Polsce średniowiecznej. – Poznań: Wyd. Fiszer i Majewski, 1924. – 138 s.
16. Zeszyty Nasukowe Uniwersytetu Łódzkiego. – 1959. – Z.12. – S.42-50.